

Kőrösi István

Európa történelmi sorskérdései és kilátásai

*Az Európa közel – távol*¹ című könyv bemutatása

Issues and Prospects of Europe's Historical Destiny

Review of the book *Európa közel – távol* [Europe close – far away]

A könyv 12 nemzetközi hírű, kiváló szerző munkája. 11 fejezetből áll, mindegyik Európa sorsának egy-egy kulcskérdését elemzi, igen színvonalasan. Az előszóban a szerkesztő, Kovács Lajos Péter Hajnal István gondolatával indítja a kötetet: „Az intellektualizmus nem más, mint az alkalmak fölényes megragadásának technikája”.²

Az első tanulmány Berend T. Iván professzor, az MTA volt elnökének nagyívű, mélyen szántó történelmi elemzése, az „Európa-paradigma” bemutatása. Európa földrajzilag voltaképpen egy kis félsziget, amely az óriási ázsiai kontinenshez kapcsolódik. Európa kulturális és civilizációs jelentősége mégis rendkívüli, a görög kultúra, a római jog és civilizáció, a judeo és keresztény gyökerek, a kétezer éves nagy kulturális áramlatok révén többször meghatározó, sőt időnként döntő szerepet játszott az emberiség haladásának élvonalában, vagy éppen az élén. A nagy földrajzi felfedezések után Európa világpolitikai dimenzióra tett szert, gyarmatosításai révén. A 19. században, 1820 után a világgazdaságban is vezető szerepet vívott ki magának.

A történelemben gyakran hódítók törtek Európára, de végül mindig Európa hódította meg a barbárokat. A reneszánsz, a reformáció, a tudományos és ipari forradalmak több hulláma nyomán új értékrendek, magatartásformák alakultak ki és Európa a világ gazdasági és társadalmi fejlődésének élvonalába került. A parlamenti demokrácia kiépülése, az urbanizált ipari struktúrák létrejötté Európának vezető szerepet biztosított és „Európa fogalma fokozatosan azonossá vált ezzel az új, társadalmi, gazdasági, politikai értékrenddel”.³

Kőrösi István ny. tudományos főmunkatárs, MTA KRTK Világgazdasági Intézet, ny. egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar; E-mail: drikorosi@gmail.com

¹ Kovács Lajos Péter (szerk.): *Európa közel – távol*. Budapest, Éghajlat, 2019.

² Uo. 5.

³ Uo. 9.

A 19. század a modern nemzetállamok létrejöttének kora, amelyek egyrészt szuverenitásuk hangsúlyozására építettek, másrészt a belső integrációt igyekeztek megvalósítani. Franciaországban nyelvi, etnikai homogenitásra törekedtek, a német és olasz egységtörekvések erős nemzetállam létrehozására, ugyanakkor a nemzeti identitás megteremtésére irányultak. Luxemburgban a „luxembourgeois” dialektust hivatalos nyelvként ismerték el, az önállóságot kívánták hangsúlyozni vele. Ugyanerre példa a svájci kantonok jogállása és a demokrácia jeleként a rätoromán nyelv negyedik hivatalos nyelvvé tétele. A nemzeti integráció párosult a modernkori nacionalizmus létrejöttével és megerősödésével. A 19. és a 20. században több tragikus következményekkel járó hódító és hegemon kísérlet történt Európa erőszakos egyesítésére, amelyek szerencsére végül mindig kudarcot vallottak. Európa békés, közös alapokon történő egyesítésére hívott fel Victor Hugo, az Európai Egyesült Államok megteremtésének reményét kifejezve. Mazzini az olasz egység létrehozása mellett Európa egyesítése mellett szállt síkra.

A 20. században Oswald Spengler híres *A Nyugat alkonya* című művében nyolc magaskultúrát definiált az emberiség történelmében. Ezek közül Európában a klasszikus görög–római civilizáció mellett a fausti civilizációt tipizálta. A híres angol történész, Arnold J. Toynbee az *A Study of History* című 12 kötetes monumentális művében 23 civilizációt különböztetett meg a történelemben. Toynbee Nyugat-Európát közös civilizációként határozta meg, elkülönítve ettől az „ortodox”, kelet-délkelet-európai civilizációt.

Berend T. Iván meggyőzően fejt ki Európa megosztottságának tényezőit és negatív hatásait. Közép- és Kelet-Európa nagyrésze kimaradt a Nyugat-Európát meghatározó nagy kulturális áramlatokból, a reneszánsz és a reformáció hatásai nem vagy alig érintették őket. Magyarország a fő kivétel, ahol a reneszánsz és a reformáció is széles körben elterjedt, és hatalmas kulturális–szellemi–művészeti értékek jöttek létre. Érvényes ez a német és a balti hanzavárosokra is. Ezt tapasztaljuk Csehországban és Lengyelországban is, utóbbiban viszont a reformáció nem terjedt el, az ország katolikus maradt.

A perifériára kerülést a közép- és kelet-európai országok nem tudták elkerülni. A második jobbgátság és „a nagy elkanyarodás” miatt (Pach Zsigmond Pál kifejezése) a kelet-közép-európai országok lemaradása évszázadokra végzetes következményekkel járt. Európában mindmáig hatóan hatalmas regionális különbségek alakultak ki, amelyeket történelmi adatokkal dokumentálva Berend T. Iván meggyőzően mutat be.

Van-e kiút a szegénységéből, felzárkózhatnak-e a lemaradott országok? Berend T. Iván jól mutatja be a skandináv országok és Írország példáján, hogy van út a felemelkedésre. Ennek legfőbb tényezői közé sorolja az oktatás fejlesztését és a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódást. Az EU regionális és kohéziós alapjaiból folyósított fejlesztési támogatások nagyban hozzájárulnak – jó felhasználás esetén – a felzárkózási folyamat tartóssá tételéhez. Az EU-tagországok, különösen a kis közép- és kelet-európai országok számára fontos, hogy „nem valamely nagyhatalom uszályában alárendelten és kiszolgáltatottan kell »pártfogót« keresniük, hanem a szorosan kooperáló és unióba szerveződött európai egységben biztosíthatók legjobban nemzeti érdekeik” – mutat rá Berend professzor.⁴

⁴ Kovács (szerk.) i. m. (1. lj.) 21.

Csaba László professzor, akadémikus a *Törésvonalak Európában* című tanulmányában részletesen elemzi az érdekek, értékek, a pályafüggés és -választás szerepét az EU-ban. Rámutat, hogy az EU-ban egyszerre létezik kelet-nyugati és észak-déli szakadék. Az előbbi a II. világháború utáni négy és fél évtizedes kettéosztottság következménye, az utóbbi a gazdaságpolitikai, irányítási rendszerbeli különbségek, a költségvetési deficitek és a hitelező-adós pozíciók eltérő jellegéből adódik.

A „keleti tömb” öröksége a civil társadalom gyengesége, a szabálykövető magatartás hiánya, a magánszféra és tulajdon tiszteletének töredékessége.⁵ Vajon az országok eltérő történelmi fejlődését a pályafüggőség és/vagy értékválasztások determinálják-e? Lényegileg két fő versengő paradigmával és alfajaival találkozunk. Az egyik szerint a történelmi fejlődés egységes – unilaterális – pályán halad. A lemaradás mennyiségi és időbeli.⁶ A másik irányzat szerint az országok, nemzetek útját kulturális, civilizációs adottságok határozzák meg, a kultúrák pedig természetük szerint nagyon különböznek. Pach Zsigmond Pál „A nagy elkanyarodás” elmélete szerint Európa korábbi egységét a nagy földrajzi felfedezések, a transzatlanti kereskedelem felértékelődése és Kelet-Közép-Európa elkanyarodása, a második jobbágység, a polgárosodás hiánya bontották meg.⁷ Csaba László idézi Szűcs Jenő felfogását, aki szerint a fejlődést hosszú távon nem anyagi, hanem a szellemi feltételek és körülmények hatása, a kulturális-civilizációs értékek és mozgatórugók határozzák meg. Recenzensként én is ezt a felfogást tartom meghatározó jelentőségűnek.

Csaba László mély okfejtéssel tárja fel, hogy a polgárosodás értékrendjének érvényesülése és nyomában a polgári társadalmi magatartás miként vált a fejlődés előmozdítójává Nyugat-Európában és hiánya milyen negatív következményekkel járt Kelet-Közép-Európában. Ezek a tényezők: a társadalmak nyitottsága, illetve zártsága, a nemzethez való viszony, a jóléti társadalomhoz való viszonyulás és következményei.

Megjelent és lassan erősödik az a felfogás, hogy az anyagi javak gyarapítása nem lehet az ember értékrendjének csúcspontja. Csaba szerint „megrögzött a posztmaterális értékek szerepe. Utóbbinak sok hívó szava lehet: a környezettudatosság, a szabadidő-társadalom vagy épp a tartalmas munka igénye. Az életmód-kutatások mellett ma már a marketing- és a politikai stratégiák figyelmét sem kerüli el, amikor célzott üzeneteket fogalmaznak meg”.⁸ Igaza van Csaba Lászlónak abban is, hogy „minél inkább elismerjük az útfüggőség létét, annál inkább természetessé válik az, hogy a nemzeti preferenciák tartósan eltérnek egyazon kérdés megítélésében és ez a jövőben sem változik”.⁹ Az útfüggőség megléte mellett lényeges a nemzeti érdekviszonyok alapján történő útválasztás, azaz a gazdaságpolitika tudatos alakítása, világos preferenciák kitűzése, a mozgástér tágítását szolgáló konzisztens stratégia.

A pénzügyi integrációval kapcsolatban fontos az a nagy horderejű momentum, hogy „az európai szemeszterrel, valamint a kettős és a hatos csomaggal megerősített költségvetési egyezményvel 2012-től létrejött a szabálykövető államháztartási politika keretrendszere. Ez az euró övezetében kötelező, Svédország és Magyarország

⁵ Kovács (szerk.) i. m. (1. lj.) 23.

⁶ Uo. 24.

⁷ Uo. 26.

⁸ Uo. 29.

⁹ Uo. 30.

pedig önként csatlakozott hozzá.¹⁰ Nagy horderejű lépés volt az Európai Stabilitási Mechanizmus létrehozása is. Az Európai Központi Bank szerepkörének és hatásköre gyakorlásának következményeiről is jó körképet ad a szerző. Az integrációban nagy jelentőségű a pénzügyi fenntarthatóság. Az észak-dél különbségek jelentős próbatételt jelentenek a gazdaságpolitikák, a monetáris és fiskális fegyelem, a hitelező-adós viszony kezelése területén. Ezek a koncepcionális különbségek még mélyebbek, mint a fejlettségi lemaradás kérdése a kelet-nyugati dimenzióban, amelyek szintén mély koncepcionális, stratégiai, strukturális, társadalompszichikai, magatartásbeli különbségek forrásai.

Csaba László részletesen elemzi a „több sebesség vagy differenciálódás” kérdéseit. Hangsúlyozza, hogy az országok érdekeinek érvényesülését nem tükrözi a transzferegenleg. A nettó befizetők új piacokhoz juthatnak, a képzett munkaerő alkalmazása jelentős hasznot hoz számukra. A külföldi közvetlen beruházások révén profitjukat növelhetik, a piacszerzés mellett saját otthoni termelésüket rentábilisabbá tehetik a beszállításokon keresztül, és a fogadó országban bővíthetik piaci részesedésüket. A közösségi alapok felhasználásában és átfogóan a fejlesztési politikákban a jogszerűség mellett a célszerűségnek és a hatékonyságnak kell (kellene) érvényesülnie. A fejlesztési támogatások elköltése nyomán nem várható el, hogy minden euró közvetlenül megtérüljön, de az igen, hogy kimutatható és egyértelmű legyen az a közösségi hozzáadott érték, amely bármely pénzköltés nyomán keletkezik. Csaba László professzor elemzése ezúttal is kiemelkedő hozzáadott értéket képvisel az Európa-kutatásban.

Jeszenszky Géza professzor *A magyar út az európai út* című rövid, de pregnáns tanulmányában összegzi gondolatait arról, hogy a magyarság és európaiság összeegyeztethető, sőt összetartozik a Magyarország felemelkedését célzó stratégiában. Korunkban senki nem akarhat nemzeti elzárkózást, szabad kereskedelem helyett magas védővámokat, gazdasági autarchiát. A polgárokat joggal irritálja, hogy Európa-szerte sok negatív jelenség tanúi vagyunk. „Ilyen a csökkenő műveltség, a növekvő korrupció, a morális érzékenység csökkenése, a színtelen és elvtelen politikusok elterjedése, az igénytelen és gyakran trágár beszédstílus, a mind slamposabb öltözködés, az okos telefonok állandó nézegetése, a »celebek« kultusza és sok minden.”¹¹ A szélsőséges gondolkodást, a minden értéket és tekintélyt lejárató magatartásformákat, az irracionális, a környezetrombolást Jeszenszky joggal tartja olyan jelenségeknek, amelyek ellen határozottan fel kell lépni. Értékelése szerint a rendszerváltásban „a prosperitás volt a vasfüggönyön túli világ csodafegyvere, végül ez győzte le a szovjet típusú szocializmust, ami valójában egy nagy hatalom imperializmusa volt. Amire egészen 1989 elejéig nem számítottunk, »az agyaglábú kolosszus«, a szerencsés külső és belső körülmények jóvoltából összerokkadt, és romjai nem temettek bennünket magul alá, a keleti tömb országai szabad és szuverén államok lettek”.¹² Nagymértékben közrejátszott ebben a történelmi átalakulásban a világpolitikai és gazdasági konstelláció megváltozása, hangsúlyosan az USA és a Szovjetunió közötti kapcsolatban is. A Nyugat stratégiájában közrejátszott az az alapvető remény, hogy a kelet-nyugati viszony döntő megváltozása és a kelet-közép-európai rendszerváltás révén új befektetési

¹⁰ Uo. 35.

¹¹ Kovács (szerk.) i. m. (1. lj.) 49.

¹² Uo. 50–51.

és árupiacokhoz jutnak és az átalakulásban csak viszonylag csekély finanszírozást kell vállalniuk. A rendszerváltó országokban pedig élt a remény a gyors és minél kevesebb áldozattal, nehézségekkel járó felzárkózásra és a jóléti állam minél gyorsabb megteremtésére. A valóságban az átalakulás terheit túlnyomórészt a rendszerváltó országok viselték. Széles rétegek számára a megnőtt munkanélküliség, a strukturális átalakulás kényszerei, a hazai tőkehiány és a felkészületlenség okozta hátrányok sok csalódást okoztak.

Jeszenszky Géza idézi Antall József miniszterelnököt, aki kifejtette, hogy „mennyire szükséges és mennyire nélkülözhetetlen ma is az [európai] összetartozás és a szolidaritás, mert ez az a bázis, amelyen biztonságunk alapul”.¹³ Jeszenszky jól bemutatja, hogy miért van szükség közös európai külpolitikára. Európában jelentős feszültségtényezők az országok közötti politikai érdekkonfliktusok, az EU-n belül és kívül (Oroszország, Ukrajna) a nemzeti kisebbségek helyzetének rendezetlenségei. A problémák megoldásához autonómiára és széles körű nyelvhasználati jogok garantált biztosítására van szükség.

A felemelkedésre jó példák vannak, köztük kiemelkedően Finnország is, ahol a jó oktatás, kiváló egészségügy, a szorgalom és a patriotizmus kiemelkedő szerepet játszottak abban, hogy az ország a fejlettség élvonalába került. Fontos, hogy Közép-Európa felszámolja saját elmaradottságát és belső ellentéteit. Jeszenszky Géza hangsúlyozza, hogy a felemelkedő Visegrádi térség és a hozzákapcsolódó Kelet-Közép-Európa, ha megerősíti kapcsolatait és együttműködését az északi, skandináv térséggel, akkor sikeresen képviselheti érdekeit Európában.

Szelényi Iván akadémikus, professzor és Mihályi Péter professzor tanulmányának címe: *Magyarország útja Közép-Európából az Illiberális Internacionáléba*. Bevezetésül a szerzők Kelet-Európa, Közép-Európa és Európa viszonyrendszerét tárgyalják. Közép-Európa eszméje a 19. században jelent meg modern értelemben és vált hangsúlyossá. Ismeretes, hogy Közép-Európa földrajzi, gazdasági és politikai dimenzióban különböző fogalmat jelöl. Földrajzi értelemben Németország, Ausztria, Svájc, a Visegrádi országok, Horvátország és Szlovénia tartozik hozzá. Gazdasági értelemben a térség földrajzilag legfejlettebb országát, Svájcot nem szokás idesorolni, mert sokkal kevesebb szál köti a térséghez, mint kifelé. Ugyanez érvényes politikailag is. Gazdaságilag és politikailag Közép-Európa a felsorolt többi országot jelenti. A rendszerváltás előtt és után is külön szokták elemezni a kelet-közép-európai országokat (ez Közép-Európa keleti fele). Közép- és Kelet-Európa a visegrádi térségtől keletre fekvő területeket is magában foglalja. E fejezetben a szerzők bemutatják az 1990. évi történelmi átalakulás következményeit.

A szerzők utalnak Fukuyama és Huntington munkásságára. Az előbbi 1989-ben a szovjet típusú rendszerek megszűnése nyomán „a történelem végét” jósolta, Huntington viszont 1993-ban *A civilizációk összecsapása?* címmel publikálta koncepcióját, majd 1998-ban könyvet írt *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* címmel. (Magyarul 2001-ben jelent meg.) Ebben a civilizációk közötti erőegyensúly változásaival, a globális politika átalakulásával és a civilizációk konfliktusaival és összecsapásaival foglalkozik. Huntington átfogóan kifejti a civilizációk jövőjére vonatkozó nézeteit is.

¹³ Kovács (szerk.) i. m. (1. lj.) 51.

Szelényi Iván és Mihályi Péter saját szempontjaikból kiindulva behatóan elemzik Putyin rendszerét, feltéve a kérdést, hogy valójában illiberális vagy neokonzervatív rendszerről van-e szó. A szerzők foglalkoznak az illiberális nemzeti politikák térnyerésével Kelet-Közép-Európában, majd Orbán Viktor rendszerét saját szempontú kifejtésükben tárgyalják.

Felteszik a kérdést, hogy mi a bajuk a nemzetállami vezetőknek a globalizációval? Legalább négy fontos új tendencia bontakozott ki: 1. A világpiacon a centrumországoknak és munkavállalóknak az olcsó bérű perifériával és azok munkásaival kell versenyezniük, ami nyomást gyakorol a munkaerőpiacra. A munkavállalók nagy részének jövedelme már az 1970-es évek óta reálértékben alig emelkedett, sőt relatíve csökkent részesedésük a megtermelt összjövedelemből. Az USA-ban ez a tendencia már 1973 után, Nyugat-Európában pedig az 1980-as évek elejétől érvényesült. A globalizációnak a járadékmegsemmisítő hatása miatt a termékek, a mobil szolgáltatások olcsóbbá váltak, ami a fogyasztóknak kedvező. Saját kritikus kérdésem: ha például munkanélküliként nincs elegendő jövedelmük, akkor miből vegyék meg? 2. A tőke világméretben szabadon mozog, igyekszik kikerülni az adókat és a szociális terheket. Az EU sem tudja a világméretű, határokon átnyúló tőkemozgást hatékonyan ellenőrizni. 3. Mára a politika rendkívüli mértékben professzionálissá vált. A nem szakemberek, különösen a kevésbé képzettek, ha még idejük sem elegendő az alapos tájékozódáshoz, nem tudják az egyre bonyolultabb folyamatok összefüggéseit átlátni és befolyásolni. 4. A munkaerő szabad áramlása miatt sok-sok millió ember van úton a perifériáról a centrum felé. A munkaerő szabad áramlása a szerzőpáros szerint „az emberiség egészének szempontjából vizsgálva valójában hatalmas emancipációs teljesítmény – talán a felvilágosodás óta az emberiség legfontosabb emancipatorikus ugrása”.¹⁴ Recenzensként véleményem ettől alapvetően különbözik. Szerintem a fejlesztést és a munkahelyeket kell elvinni az emberekhez, hogy ne ők vándoroljanak túlnyomó többségükben kilátástalanul és reménytelenül a világban, megoldhatatlan konfliktusokat okozva. A rendezett migrációban a kutatók, tanárok, diákok, vezető menedzserek áramlása sok pozitív eredménnyel jár, de problémát jelent az agyelszívás. A rendezetlen, szabályozatlan, ellenőrizetlen migráció viszont súlyos, megoldhatatlan gazdasági, társadalmi gondok és civilizációs ütközések forrása.

A szerzők rámutatnak arra, hogy „a világ legsikeresebb országai, az USA, Kanada, Ausztrália bevándorlók országai”.¹⁵ Szerintem ez igaz, de ezekben az országokban a bevándorlás nem robbanásszerűen, hanem évszázadok alatt történt, és a bevándorlók aktivitása, munkája által váltak hosszú folyamat eredménye révén országokká, amelyek nem a meglévőre telepedtek rá. A szerzőpáros tanulmánya elgondolkodtató, vitára készítő olvasmány, mindenki a saját premisszái és értékrendje alapján értékelheti.

Andor László *A szociális Európa* című tanulmánya nemcsak egy kompetens szakértő, hanem egy korábban Brüsszelben tevékenykedő biztos írása. A szerző bevezetesként Jacques Delors koncepciójából indul ki, aki többek között az EU (akkor még EK) szociális dimenziója megteremtésének szükségességéből indult ki. A szociális és a munkajogi normáknak az uniós joganyagban történő rögzítését javasolta, emellett szorgalmazta a kohéziós politika és a szociális pártbeszéd kiépítését. Delors vezette be az „európai

¹⁴ Kovács (szerk.) i. m. (1. lj.) 85.

¹⁵ Uo. 86.

szociális modell” fogalmát, és 1989-ben sikerre vitte az alapvető szociális jogok közösségi chartájának elfogadását. Fontos tényező viszont, hogy a nagy jóléti ellátórendszereket nem az unió kezeli, és a jóléti kiadások a tagországi költségvetések részét képezik, azoknak kell fedezniük. A jövedelemegyenlőtlenségek sajnos megnöttek a legutóbbi évtizedekben. Az Európa 2020 stratégia keretében célul tűzték ki a foglalkoztatási ráta 75%-ra való emelését a 20-64 éves korosztályban. A foglalkoztatás bővülésének legfőbb szektorai: 1. a digitális gazdaság (infokommunikációs szektor), 2. a „zöld” munkahelyek köre a környezetvédelemtől az energiáig, 3. az egészségügyi és gondozási ágazatok, intézmények. Az egységes európai munkaerőpiac megteremtését igyekszik elősegíteni a mobilitás segítése révén az EURES (Európai Foglalkoztatási Szolgálat).

A globalizáció növelte a világméretű gazdasági kihívásokat és erodálni kezdte a jóléti állam alapjait. A robotforradalom hatásai között szerepel a munkahelyek kitelepítése és az olcsó bérű külföldi munkavállalók megjelenése. A gazdasági versenyképesség erősítésének útja nem lehet az alacsonyabb színvonalú szociális ellátás. A keleti-nyugati termelékenységi és bérszakadék következményeként Európában a tőke főleg nyugatról keletre, a munkaerő pedig keletről nyugatra áramlik. 2016 elején a „Szociális jogok európai pillérében” tartottak felmérést, majd a tagországok szociális modelljei számára 20 szempontot állapítottak meg, amelyeket 3 fejezetben foglaltak össze: 1. esélyegyenlőség és hozzáférés a munkaerőpiachoz, 2. méltányos bérek és munkafeltételek, 3. szociális védelem és társadalmi befogadás.

Az EU jövője és tagországainak jóléte szempontjából kulcskérdés, hogy lesz-e elég munkahely? A munkahelyteremtést a termelési költségek és a piacbővülés alakulása mellett a technológiák és a nemzetközi munkamegosztás alakulása is jelentősen befolyásolja. A munka jövőjével kapcsolatban az oktatás-képzés, továbbképzés, szakképzés színvonala és struktúrája döntő jelentőségű. Fontos tényező, hogy a 2000. évi 22%-ról 2020-ra várhatóan 37%-ra emelkedik a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya, miközben a csak alapfokú végzettséggel rendelkezőké 31%-ról 16%-ra csökken. „A jóléti modellek és politikák hatékonysága nagymértékben függ attól, mennyire tudja a társadalom kontrollálni, megfelelően szabályozni a szociálpolitikán kívül eső trendeket, folyamatokat.”¹⁶

Andor László következtetései között helyesen hangsúlyozza, hogy a folyamatok nem azt jelentik, hogy „az EU maga válik jóléti állammá. Azt viszont igen, hogy az EU védőhálókat épít a tagállamok jóléti rendszereinek – normák megszabásával, a jobb modellek elterjesztésével, kockázatok csökkentésével és pénzügyi eszközök használatával.”¹⁷ Recenzensként viszont azt szeretném hangsúlyozni, hogy a szociálpolitika és a szociális ellátórendszerek működtetése továbbra is a tagállamok feladata és finanszírozásuk a nemzeti költségvetésektől függ.

Tóth Tihamér professzor *Versenyjog és integráció* című tanulmánya rendkívül átfogó, mély elemzés. A szerző kiindulásul idézi Franz Böhmöt, a freiburgi iskola közgazdászát, aki szerint: „Mihelyt a verseny korlátozásának vagy a gazdasági hatalommal való élésnek a lehetősége előáll, a bűn édesnek fog tűnni, az erény pedig keserűnek.”¹⁸ Tóth Tiha-

¹⁶ Kovács (szerk.) i. m. (1. lj.) 121.

¹⁷ Uo. 122–123.

¹⁸ Uo. 125.

mér rámutat, hogy a gazdasági dimenzióban azért fontos, mert elősegíti a fogyasztók legjobb körülmények közötti kiszolgáltatását, ellenőrzi és szervezi a piaci folyamatokat, ösztönzi és kikényszeríti a technológiai haladást és működési hatékonyságot eredményez. A tulajdon védelme, a szerződéses szabadság és a jól működő verseny szükséges a gazdaság megfelelő működéséhez. A sokszereplős és kiegyenlített piac révén elvben elkerülhető lenne a politikai és a gazdasági hatalom ördögi kört alkotó egymásba fonódása. A versenyjog alkalmazóinak egy része a legfontosabb célnak a fogyasztói jólét és a hatékonyság növelését tekinti. A német versenyjogi képviselők nagy része szerint viszont nem csak a verseny eredményeire kell helyezni a hangsúlyt, hanem magának a folyamatnak a védelme az elsődleges.

Tóth Tihamér részletesen bemutatja és elemzi a belső piaci verseny jelentőségét az EU-ban. Az EU Működési Szerződésének (EUMSZ) számos rendelkezése hivatkozik a verseny és a piac meghatározó szerepére. A versenynek hozzá kell járulnia az innováció erősítéséhez és ahhoz, hogy a piacok világos előnyöket produkáljanak a fogyasztók, az üzleti világ és általában a társadalom számára. A szerző részletesen és konkrét jogeseteket elemezve bemutatja a verseny szerepét az EU-ban, majd külön alfejezetet szentel a verseny szerepének Magyarországon a Gazdasági Versenyhivatal országgyűlési beszámolóinak tükrében. A Jogesetek elemzése rendkívül érdekes és fontos tanulságokkal szolgál. A tanulmányban képet kapunk a magyar versenyjog alkalmazásáról és az ágazati kivételek okozta problémákról. Fontos elem az EU antitörzstjogának bemutatása és a magyar piacra gyakorolt hatásának elemzése. Ebben a részben a szerző azt elemzi, hogy miként alakította a magyar gazdaságot a versenykorlátozások jogára vonatkozó uniós szabályanyag. Ennek kapcsán áttekinti a versenykorlátozó megállapodások, majd az erőfölénnyel való visszaélés problémakörét, végül a fúziókontroll szabályait és alkalmazásukat elemzi. Az EU állami versenyjogának hatását Magyarországon a jogszabályok és a jogesetek elemzése tükrében mutatja be a szerző. Külön kérdéskör az állami monopóliumok létrehozása és az állami vagy az államilag kontrollált monopóliumok ellenőrzése.

Jogi szempontból és a közgazdasági hatásokat értékelve is fontos, hogy az EUMSZ 37. cikke az árukereskedelemre vonatkozóan, a 106. cikk pedig a szolgáltatási monopóliumok, különleges jogok terén és általában az állami vállalatokra vonatkozóan irányadó rendelkezéseket tartalmaz. Érdekes, hogy az EU említett szabályozása a közszolgáltatások fenntarthatósága érdekében megenged versenyjogba ütköző magatartásokat, mivel a verseny nem mindenek felett álló érték, hanem magasabb rendű uniós célok elérésének fontos eszköze.¹⁹ Tóth Tihamér záró gondolataiban egyértelmű és világos következtetésekkel zárja a témájában páratlan mélységű elemzését.

Halmi Péter professzor *Felzárkózás és konvergencia az európai integráció rendszerében* című tanulmánya a témakör mély, egzakt, kvalitatív és kvantitatív eszközökkel egyaránt igazolt elemzése. Halmi Péter 2014-ben publikálta kiváló és nagysikerű könyvét, *Krisis és növekedés az Európai Unióban*²⁰ címmel. Halmi most továbbviszi elemzését, és az azóta eltelt folyamatok átfogó bemutatását nyújtja.

¹⁹ Kovács (szerk.) i. m. (1. lj.) 180.

²⁰ Halmi Péter: *Krisis és növekedés az Európai Unióban*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2014.

Kiindulópontja, hogy „a konvergencia az európai integráció alapvető mechanizmusa, a társadalmi – gazdasági kohézió előfeltétele. Az európai modell alapvető jellemzője a felzárkózási növekedés”.²¹ A nagyívű tanulmány a felzárkózás és a konvergencia közgazdasági elméleteinek bemutatásával kezdődik. Fontos alaptétel, hogy a felzárkózó országoknak a fejlettebeknél 1 főre számítva tartósan magasabb ütemű növekedést kell elérniük. A konvergencia a gazdaságilag viszonylag homogén országcsoportokban valósulhat meg. Elengedhetetlen a megfelelő emberi tőke, a kedvező intézmények és a növekedést ösztönző gazdaságpolitika. A tagállamok és/vagy a régiók közötti reálkonvergencia az 1 főre jutó, vásárlóerő-standardban mért reál GDP alakulása alapján értelmezhető. Az aktuális növekedés tartósan nem szakadhat el a potenciális növekedéstől. A szerző jól dokumentáltan mutatja be az EU-tagállamok felzárkózásának fő irányzatait, a potenciális növekedést meghatározó összetevők alakulását, négy fő időszakra bontva az 1989–2020-as időszakot. A termelékenység alakulását a munka-, a tőke- és a teljes tényezőtermelékenységgel jellemezhetjük.

Rendkívül tanulságos a potenciális növekedés és termelékenységi összetevőinek bemutatása a fejlett országokra és az EU10-ekre vonatkozóan. „A kezdetben szegényebb, alacsonyabb tőkeellátottságokkal rendelkező országok dinamikusabban növekednek, mint a gazdagabbak, amelyek dinamikája mérsékeltebb.”²² Ehhez a neoklasszikus növekedési elmélet szerint a tőke szabad mozgása szükséges. A tőke allokációját a megtérülés mozgatja. A 2008–2009-es válság után az EU tagállamait és régióit igen differenciált kilábalási folyamatok jellemzik. A szerző rámutat arra, hogy „a növekedési ütemek szignifikáns különbségeit nem elsősorban ciklikus tényezők, hanem strukturális különbségek magyarázhatják. Mindez a divergencia új modelljeinek veszélyeit hordozza”.²³ Tanulságos okfejtést kapunk a divergencia hajtóerőiről is.

Halmi bemutatja, hogy a konvergencia sokdimenziós folyamat. Ezek a dimenziók: a nominális, a reál, a ciklikus, a strukturális és a társadalmi konvergencia. Fontos a fenntartható, azaz az időben tartós és folyamatosan reprodukálható konvergencia. Erősítheti a konvergenciát az EU-ban a határokon átlépő kereskedelem, a tőkeáramlás, a technológiai és a tudástranszfer, a verseny ösztönzése és a GMU, annak jó működése esetén. Egyszerre van szükség a fenntartható és a strukturális konvergenciára. Ezzel kapcsolatban világos záró következtetéseket fogalmaz meg a kihívásra adandó válaszokról.

Halmi záró értékelése szerint „a reáljövedelemben kifejezett konvergencia megőrzéséhez a gazdasági struktúrák (köztük az intézmények és a gazdasági kormányzás) reformja szükséges. A gazdasági reziliencia megerősítése – tekintettel a lehetséges jövőbeli gazdasági sokkokkal szembeni hatásokra – kulcsfontosságú tényező a reál-, a társadalmi és a ciklikus konvergencia tekintetében”.²⁴ Halmi professzor tanulmánya ezúttal is kiemelkedően értékes, szakmai nívó, amely hozzájárul a témakör magyar és nemzetközi szakirodalmának gazdagításához.

Herman János *Az Európai Unió közös külpolitikája – félúton a szükséges és a lehetséges között* című tanulmányában kiindulópontként felteszi a kérdést: „Vajon van-e, lehet-e

²¹ Kovács (szerk.) i. m. (1. lj.) 189.

²² Kovács (szerk.) i. m. (1. lj.) 204.

²³ Uo. 210.

²⁴ Uo. 226.

és egyáltalán legyen-e az Európai Uniónak egységes külpolitikája?²⁵ A kérdésre árnyaltan keresi a választ. Az európai integráció kibontakozása során eddig a szuverén tagállamok maradtak a folyamat meghatározó cselekvő alanyai. Időközben az EU nemzetközi jogalannyá lett, de az EU szuverenitásának minősége és tartalma ma is szerteágazó jogi viták tárgya. Fontos fogalom az egyesített szuverenitás és a „kettős”, azaz a tagállamok és a közös intézmények szintjein érvényesülő szuverenitás. A kül- és biztonságpolitikában a szuverenitás gyakorlásának kulcsa a tagállamok kezében maradt. Az uniós külpolitika korszerűsítésével kapcsolatos törekvések nem annyira az EU belső fejlődéséből, sokkal inkább a regionális és világpolitikai környezet nagymérvű átalakulásából fakadnak. Az európai integráció kibontakozása mellett is a tagállamok maradtak a kül- és biztonságpolitikai tevékenység meghatározó alanyai.

A fejlődésben mérföldkő az 1992 februárjában megkötött és 1993. november 1-jén életbe lépett Maastrichti Szerződés, amely létrehozta az Európai Uniót és annak 2. pilléréként a közös kül- és biztonságpolitikát (KKBP). Az 1997. évi Amszterdami Szerződés létrehozta a KKBP főképviseleti posztját, majd megszületett az európai biztonság- és védelempolitika. Az uniós külpolitika lényegileg kormányközi alapon épül, de az EU nevében kötik meg az „európai egyezményeket”, és a „partnerségi és együttműködési egyezményeket”. Igaza van a szerzőnek, hogy a már intézményessé vált rendszeres, többszintű kormányközi egyeztetés nem tudta kiküszöbölni, gyakran mérsékelni sem a tagállamok közötti nézetkülönbségeket.²⁶ Mint ismeretes, az Alkotmányszerződés bukása magával rántotta a mélybe a külpolitikai-szervezeti ambíciók megvalósítását is. Másrészt a fejlődés során megteremtették a szuverén tagállamok rendszerszerű, kormányközi alapon működő összefogásának szervezeti keretét. Időközben az EU intézményei rendszerszerű párbeszédet és együttműködést alakítottak ki multilaterális, regionális partnerekkel és bilaterálisan számos országgal. Különösen intenzív a kapcsolat az ENSZ-szel, a G7-tel, a G20 csoporttal, európai, afrikai és ázsiai regionális szervezetekkel, az USA-val, Kínával, Japánnal, Indiával stb. Ugyanakkor az EU politikai befolyása a legutóbbi évtizedben rendkívül meggyengült a Közel-Keleten, Észak-Afrikában és általában a krízistérségekben. 2016-ban az EU úgynevezett „globális stratégiát” dolgozott ki. E szerint a Lisszabonban jóváhagyott mozgásteret minél inkább ki kell használni.

Herman János átfogó elemzését jó összeggel és a magyar külpolitikáról írt releváns megfontolásokkal zárja. Alapvető fontosságú, hogy a távlatos nagy kérdésekben a tagállamok mennyire készek közös fellépésre, szisztematikus kompromisszumokra. Magyarország számára az EU-tagság fontos terep a nemzetpolitika és a szomszédságpolitika megvalósítása szempontjából. Az EU-ban hangsúlyozni kell, hogy minden tagállamnak azonos joga van védeni saját érdekeit. „Mindenki nem lehet »első«, de az együttműködő jogalapú világrendben mindenki lehet egyenlő. Ezért magyar érdek is, hogy az európai kül- és biztonságpolitika úgy is, mint a »nemzetállamok Európájának« megtestesülése, cselekvőképebbé váljon a nemzetközi proundon.”²⁷

Györffy Dóra professzor tanulmánya *Az európai pénzügyi válság tapasztalatai, tanulságai és öröksége* címet viseli. Elmélyült elemzést és releváns körképet nyújt

²⁵ Uo. 231.

²⁶ Kovács (szerk.) i. m. (1. lj.) 237.

²⁷ Uo. 261.

a monetáris integráció alakulásáról, az intézményrendszer kiépítésének rögzítéséről, a válságkezelés tapasztalatairól, a bizalom fontos kérdéséről a válságkezelésben, és összefoglalja a monetáris politika szerepét az integrációban, az elért vívmányok és a megoldatlan kérdések tükrében.

A Gazdasági és Monetáris Uniót több évtizedes küzdelem, kudarcok és tapasztalatok hozták létre az 1992-ben megkötött a Maastrichti Szerződéssel, amelynek nyomán 1999-től működik a GMU és két lépcsőben, 1999-ben és 2002-ben bevezették az eurót. Az Európai Központi Bankot 1998-ban hozták létre. Joggal hangsúlyozza a szerző, hogy „az euró létrehozásakor a legfontosabb az új pénz hitelességének biztosítása volt. Ennek érdekében a belépés feltételévé tették az alacsony inflációt és a költségvetési fegyelmet az ún. Maastrichti feltételek révén, illetve az Európai Központi Bankot (EKB) a német Bundesbank mintájára alakították ki”.²⁸

Az euró bevezetése óta élénk viták folynak arról, hogy az euróövezet optimális valutaövezetnek (OCA) tekinthető-e vagy nem? Györffy Dóra jól mutat rá, hogy „az OCA-feltételek központi szerepe az euró bevezetését övező vitákban azt jelentette, hogy a rendszerszintű kérdések figyelmen kívül maradtak”.²⁹ Rendszeressé vált, hogy az EU déli periferiájának súlyos fizetésimérleg-hiányát az északi fizetésimérleg-többlettel rendelkező országok, főleg Németország finanszírozta. Érdekes tény egyébként, hogy Franciaország nyújtotta a legtöbb hitelt Görögországnak. A 2008–2009-es válság kényszerbe hozta nemcsak a súlyosan eladósodott, csőd szélére került országokat, hanem a hitelezőket is, mivel a periféria országainak megmentése mellett saját bankjaikat is „meg kellett menteniük”.

Györffy Dóra bemutatja és elmélyülten elemzi az intézményrendszer hiányosságait, a válságkezelés kapcsán létrehozott válságkezelő alapokat és a 2012-től működő Európai Stabilitási Mechanizmus működését és hatásait. Az EKB-nak eredetileg nem volt joga felvásárolni a tagországok állampapírjait, majd a válság nyomán, előbb a másodlagos értékpapírpiacra, majd különböző konstrukciókban vásároltak az EU perifériaországainak államkötvényeiből. Az EKB a gyakorlatban látványosan szembement a „nincs kimentés” elvével. A válságba került országok kilábalását és a makrogazdasági mutatók alakulását jól mutatja be a szerző.³⁰ A válságkezelés során a fő ellentétek a költségvetési megszorítások kérdéskörében alakultak ki. De Grauwe és Ji szerint a tények azt mutatták, hogy minél nagyobb megszorítást hajtott végre egy ország, annál nagyobb lett a visszaesés. Monastiriotis szerint viszont, ha Görögország nélkül összegezzük az adatokat, akkor az összefüggés nem áll fenn – idézi Györffy Dóra.³¹ Györffy Dóra véleményem szerint helyesen adja meg a választ, hogy a válságkezelés sikere, illetve kudarca az alkalmazott válságkezelő mechanizmusok és gazdaságpolitikák összességétől függ, a válságkezelő csomagok hatása csak a teljes kontextus figyelembevételével értékelhető.

A bizalom a gazdasági és pénzügyi élet működésének kulcskérdése. A szerző hangsúlyozza, hogy „[a] bizalom, illetve ennek hiánya összességében egy öngerjesztő folyamatot hozott létre a válságkezelés során”.³² E kérdéskörrel részletes, mély elemzést

²⁸ Kovács (szerk.) i. m. (1. lj.) 264.

²⁹ Uo. 265.

³⁰ Uo. 269.

³¹ Uo. 273–274.

³² Uo. 276.

olvashatunk Gyórfy Dóra *Bizalom és pénzügyek: válság és válságkezelés az Európai Unióban* című könyvében.³³

A válság nyomán fontos lépések történtek a monetáris integrációban. Létrejött az Európai Stabilitási Mechanizmus (ESM). Megerősítették a gazdaságpolitikai felügyeletet is. A hatos csomag nyomán kialakított makrogazdasági egyensúlytalansági eljárás ma már nemcsak a költségvetési egyenleget, hanem tíz fontos gazdasági mutatót is vizsgál. Az Euró Plusz paktum szerkezeti reformokat ír elő a versenyképesség növelésére. A Fiskális paktum szigorúbban szabályozza a költségvetési fegyelmet. Az Európai Szemeszter keretében a tagállamok kormányainak stabilitási vagy konvergenciaprogramokat kell készíteniük. Az európai gazdasági kormányzás megerősítése az európai integráció elmélyítéséhez is hozzájárult. Az euróövezetben való részvétel vagy kimaradás felerősítette a bent lévő és a kint lévő tagállamok közötti különbségeket a finanszírozási mechanizmusok terén.

Mértékadó, kiváló elemzésében Gyórfy Dóra befejezésül joggal hangsúlyozza, hogy „a bizalom jelentősége (azonban) messze túlmutat a válságkezelésen. A mélyebb integráció tovább növeli az egymásrautaltságot és ezért különösen fontos a tagok közötti bizalom fenntartása”.³⁴

Kovács Árpád professzor a magyar költségvetés és összefüggéseinek kiemelkedő elméleti, stratégiaalkotó és gyakorlati szakembere. Igen mély tudása és több évtizedes pénzügyi vezetői tapasztalatai tükröződnek ezúttal is *A magyar költségvetés „európai” szemmel – diagnózis és anamnézis* című tanulmányában.

A közgazdaságtan történeti fejlődésének útja az elméletekhez kapcsolódik. Kovács Árpád joggal hangsúlyozza, hogy „a társadalmi-gazdasági szereplők döntő többsége számára azonban nem a teória, hanem a ténylegesen alkalmazott eszközök és elsősorban maga az eredmény a fontos. Utóbbi pedig leginkább a társadalmi-gazdasági működés fenntarthatóságában, stabilitásában, az államháztartás szolgáltatásaiban ragadható meg”.³⁵

A társadalmi várakozásokban a jobb élet iránti igény jelenik meg, a jobb költségvetés a pénzügyi stabilitáson és a több, jobb szolgáltatáson keresztül járul ehhez hozzá. Kovács rámutat arra, hogy a társadalmi-gazdasági irányítás, a kormányzati cselekvés felfogása térben és időben változik. Az államháztartás stratégiai és taktikai cselekvésében minél konzisztensebben kell összerendezni a célokat és az eszközöket. A szerző felteszi a kérdést, hogy egy nemzetállam költségvetésének egyensúlyi és elosztási mutatóit milyen mértékben lehet úgynevezett „európai paraméterekhez” kapcsolni, mennyire alkalmazható a nemzeti és az európai jelző? Az európaiság rendkívül sokszínű és más-más csoportképző lehatárolásokhoz jutunk, ha földrajzi, kulturális, történeti, etikai vagy politikai oldalról közelítünk. Az integráción belül országonként eltérő meghatározottságok érvényesülnek. Igaza van a szerzőnek, hogy „a pénzügyi egyensúlyt nem lehet »liberális« vagy »illiberális«, »európai«, vagy attól eltérő megnevezéssel illetni.

³³ Gyórfy Dóra: *Bizalom és pénzügyek: válság és válságkezelés az Európai Unióban*. Budapest, Typotex, 2017.

³⁴ Kovács (szerk.) i. m. (1. lj.) 282.

³⁵ Uo. 287.

Az vagy van, vagy nincs”.³⁶ Az integrációs szabályok a pénzügyi egyensúlyra, a költségvetési hiányra és az államadósság mértékére vonatkoznak.

Kovács Árpád részletesen tárgyalja a költségvetési ciklusok és a várakozások, a bizalom szerepét és bemutatja a hazai és a nemzetközi szakirodalom ezekre vonatkozó legfontosabb megállapításait. Kiemelkedőnek tartom a szakirodalom eredményeinek mély, átfogó elemzését. Külön alfejezet vonatkozik a magyar államháztartás alakulásának hosszútávú, az 1990–2018-as időszakot átfogó bemutatására. A szerző az államháztartás helyzetét összeveti a társadalmi várakozások és teljesülésük, illetve nem teljesülésük alakulásával. A magyar államháztartási bevételek és kiadások egyensúlya többszöri felborulásának okait és hatásait is részletesen elemzi. Kritikusan mutatja be a túlzott eladósodottság kialakulásának következményeit Magyarországon. Már a 2004. évi EU-csatlakozás után rendkívül megbomlott az egyensúly és a 2006 őszén készített, megújított konvergenciaprogram reálgazdasági alátámasztottsága is hiányzott. Ehhez járult a hazánkban már 2007-től kiéleződött válság, amelynek nyomán drasztikus megszorító intézkedések születtek, ennek ellenére a költségvetési hiány tovább növekedett és a 2008–2009-es válság Magyarországot rendkívül súlyosan érintette.

A 2010-es választások után megalakult kormány elsődleges célja a gyors és hatékony válságkezelés, a magyar államháztartás pénzügyi stabilitásának helyreállítása, majd fenntartása lett. Az EU Magyarország pénzügyi helyzetével foglalkozó dokumentumai 2014-től egyértelműen elismerik a stabilitás és a növekedés együttes megvalósításának eredményeit. „A kormányzó koalíció – a folyamatosságra hivatkozva – sem 2014-ben, sem 2018-ban nem tett közzé kormányprogramot. A második, 2014-től kezdődő, majd 2018-tól folytatódó szakaszban a pénzügyi stabilitás őrzése, illetve a lakosság terheinek csökkentése, az önkormányzati adósság központi költségvetés általi átvállalása mellett hangsúlyosan jelentek meg a bérek rendezését, a növekedést és a versenyképességet erősítő törekvések.”³⁷ Igaza van a szerzőnek, hogy diagnózis anamnézis nélkül. A költségvetési ciklusok alakulásában fontos szerep jut a társadalom valóságérzékenységének, amely a múltban gyökerező szocializáción alapul. A rendszerváltás utáni mintegy 30 év magyar történelme azt mutatja, hogy az emberek a társadalmi, gazdasági működés fenntarthatóságát fontos pozitívumnak tartják, ugyanakkor számos olyan igényük, elvárásuk és várakozásuk van, amelyeknek a gazdasági feltételek megléte nélküli teljesítése a társadalmi működés fenntarthatóságának kockázatát növeli. Az európai uniós és a hazai kormányzásfelfogás és -gyakorlat különbségeket mutat, de Kovács Árpád mértékadó értékelése szerint, „ettől még mindkettő »európai«”.³⁸ Kovács Árpádnak a magyar költségvetés stabilitásában, fenntarthatóságában erősödésében kiváló személyes szakmai érdemei vannak.

Losonczi Miklós professzor *Az EU-ból való brit kilépés néhány tanulsága* című tanulmánya átfogó, rendkívül igényes elemzés. Losonczi e témában 2017-ben igen értékes könyvet publikált *Az Egyesült Királyság kilépése az EU-ból és az európai integráció* címmel.³⁹ Most megjelent tanulmányában az azóta végbement folyamatok mély, komplex

³⁶ Uo. 293.

³⁷ Kovács (szerk.) i. m. (1. lj.) 317.

³⁸ Uo. 321.

³⁹ Losonczi Miklós: *Az Egyesült Királyság kilépése az EU-ból és az európai integráció*. Budapest, Budapesti Gazdasági Egyetem, 2017.

elemzését nyújtja, így tanulmánya teljes körkép a Brexitről. Losonczi Miklós páratlanul nehéz feladatot oldott meg a tőle megszokott igényességgel és alaposítással. Még 2020 januárjában is nyitott volt a kérdés, hogy miként zárul a Brexit folyamata. Ez csak a legutolsó napokban dőlt el, 2020. január végén. (E kötet pedig 2019 végén jelent meg.) Ezért is kiemelkedő eredmény, hogy Losonczi minden fontos megállapítása teljes érvényű, mivel a Brexit történelmi lényegét ragadja meg, az érdekek, az erőviszonyok, a motivációk és a folyamat mozgatórugóinak feltárásával. Így tanulmánya maradandó értéket jelent a változó időben, szempontokat nyújt a Brexit utáni fejlemények megítéléséhez is.

Tény, hogy az Egyesült Királyság szavazói 2016. június 23-án országuknak az Európai Unióból való kilépéséről döntöttek. A hároméves, rendkívül konfliktusos kilépési folyamatból fontos tanulságok adódnak. Losonczi Miklós tanulmányában öt fő témakörben nyújt releváns elemzést. A parlamenti választás és népszavazás témakörben a szerző emlékeztet, hogy 2017 júniusában előrehozott parlamenti választást tartottak, amelytől a kormány nagy konzervatívparti győzelmet remélt, és ennek révén nagyobb legitimitációt várt a kilépési tárgyalásokon. Ezzel szemben a választások eredményeként a konzervatív párt kisebbségbe került a brit parlament alsóházában. A népszavazás intézménye is problematikus, mivel bonyolult kérdéseket nem lehet egyetlen eldöntendő kérdésre adott válasszal elintézni. Súlyos probléma, hogy a szavazók gyakran nem a referendumon feltett kérdésre válaszolnak, hanem a népszavazás ürügyén politikai vagy gazdasági elégedetlenségüket nyilvánítják ki. Ez történt az Egyesült Királyságban is. A Brexit negatívuma, hogy a népszavazás két különböző kimenetelének a lehetséges következményeit nem a valóságnak megfelelően tárták a közvélemény elé. A népszavazás után a kilépésig a brit politikai és gazdasági szereplők energiáit az EU-kilépéssel kapcsolatos kármentés kötötte le. Már Burke megállapította 1854-ben, hogy fontos kérdésekben a közvetlen demokráciával szemben a képviselői demokrácia preferálandó, vagyis a népszavazással szemben parlamenti döntéshozatalra van szükség.

A 2. alfejezetben a brit parlamentáris és pártrendszer válságát mutatja be a szerző. A parlamenti rendszer két nagy párt, a Konzervatív Párt és a Munkáspárt dominanciáján és versenyén alapult eddig. Az egyfordulós választáson a győztes mindent visz. Az a jelölt a győztes, amelyik a legtöbb szavazatot kapja, a vesztesekre adott szavazatok pedig teljesen elvesznek. A brit parlamenti modell nem alkalmas olyan kulcsfontosságú, sorsdöntő kérdések megoldására, amelyek pártok közötti összefogást igényelnek. Két olyan pártnak vannak domináns pozíciói az alsóházban, amelyek mind csekélyebb társadalmi támogatottsággal rendelkeznek. A brit kilépéssel kapcsolatban is három egymással összeegyeztethetetlen célt szerettek volna érvényesíteni: az Egyesült Királyság területi egységének megőrzése, az Ír Köztársaság és Észak-Írország közötti határ átjárhatósága, a kereskedelempolitikai autonómia visszaszerzése az EU-tól. Ez „lehetetlen hármas” (trilemma), ami annyit jelent, hogy a három célkitűzésből egyszerre csak kettőt lehet érvényesíteni. A kilépés után pedig problémát okoz, hogy az uniós joganyag nehezen helyettesíthető és nagyon sok intézkedést igényel. A brit kilépés nyomán a szolidaritás helyébe a jogok és kötelezettségek egyensúlyán alapuló méltányos partnerség célját lehet csak megvalósítani.

Az 5. alfejezet a brit kilépésnek az integrációs folyamatra gyakorolt valószínűsíthető hatásait foglalja össze. A Brexit közvetlen és közvetett hatásokat gyakorol az integrációs folyamatokra. Ezeket részletesen elemzi a szerző. Egyetérthetünk azzal, hogy

az önkéntességen alapuló, differenciált integráció változó geometriájú formája a legvalószínűbb az EU-ban. Az Egyesült Királyság nélküli EU GDP-jében 85%-ra nő a Gazdasági és Monetáris Unió részesedése. A tanulmány releváns összefoglalással és következtetésekkel zárul. Az EU-tagsághoz képest minden jövőbeli együttműködési modell hátrányos lesz az Egyesült Királyságnak és jóval kisebb mértékben, de az EU-nak is hátrányt jelent. Gazdasági-pénzügyi vonatkozásban egyértelmű, hogy mindkét fél, a britek és az EU27-ek is veszítenek. Az Egyesült Királyság belső feszültségei viszont a kiválás után már nem terhelik meg az Európai Uniót. A brit távozás a legnagyobb közvetlen hatást, valószínűsíthetően a brüsszeli költségvetésre és az európai munkaerőpiacra gyakorolja. A nagyszámú derogáció és opt-out megszűnése viszont pozitív az EU egysége szempontjából. A kisméretű EU-tagállamok ezentúl nem számíthatnak az Egyesült Királyságra partnerként az integrációs döntéshozatalban. Losoncz Miklós professzor kiváló elemzése érdemben gazdagítja a brit-EU-viszony szakirodalmát.

A 11 alapos elemzést tartalmazó kötet tanulmányai egyenként és együttesen rendkívül értékes és érdekes olvasmányt jelentenek, hozzájárulnak a fő európai problémák megértéséhez és megítéléséhez. A könyvet az egyetemi oktatók, a kutatók, a diákok, az Európa-politikusok és -szakértők, valamint a döntéshozók figyelmébe ajánlom, de minden, Európa sorsa iránt érdeklődő olvasó haszonnal forgathatja.

